

UBIORY KASZUBÓW W RELACJI Z 1806 R. NIEMIECKIEGO PEDAGOGA KARLA HAHNA

EDMUND KIZIK

<https://orcid.org/0000-0002-5877-2025>

Instytut Historii
Polskiej Akademii Nauk
Uniwersytet Gdański

Streszczenie: Opublikowany w Lipsku w 1812 r. pierwszy tom pamiętnika podróży Karla Hahna, niemieckiego nauczyciela i uczonego pedagoga, dotychczas nie wzbudził zainteresowania badaczy dziejów Pomorza. Hahn, wspominając w nim okoliczności oraz trasę ucieczki z Berlina przed wojskami francuskimi w 1806 r., obszernie pisał na temat obróbki bursztynu, negatywnie rozwoził się o pewnych cechach plebejskich mieszkańców Gdańska, a spory ustęp poświęcił chłopskiej ludności kaszubskiej, z którą – jak można mniemać – zetknął się na trasie pomiędzy Słupskiem a Wejherowem. Hahn przedstawił z detalami ubiór kaszubski, szczególnie skupiając się na charakterystyce strojów noszonych przez dziewczęta i kobiety; ich odzienie porównywał także z ubiorami chłopów w innych krajach niemieckich. W niniejszym przyczynku źródłowym przytoczona została treść tego opisu, a poprzedziły ją uwagi dotyczące zarówno źródeł informacji Hahna, jak i znaczenia jego świadectwa dla wiedzy o Kaszubach z początku XIX w.

Słowa kluczowe: Karl Hahn, relacja podróżnicza, Pomorze, Kaszubi, ubiory, 1806 r.

Kashubian clothing as reported on by German educator Karl Hahn in 1806

Abstract: The first volume of the travelogue of Karl Hahn, a German teacher and educationist, published in Leipzig in 1812, has not attracted the attention of scholars researching the history of Pomerania. Hahn, recalling the circumstances and route of his escape from Berlin ahead of the French army in 1806, devoted much space to amberworking, criticised at length certain plebeian attributes of the burghers of Gdańsk, and wrote lengthy passages about the Kashubian peasantry whom he likely encountered between Słupsk and Wejherowo. Hahn describes Kashubian clothing in detail, focusing especially on clothes worn by girls and women; he also compares Kashubian clothing to that of peasantry in other German states. The present contribution of source material quotes Hahn's description and considers the sources of his knowledge as well as the importance of his testimony to the overall knowledge about early-1800s Kashubians.

Keywords: Karl Hahn, travelogue, Pomerania, Kashubians, clothing, 1806

Niezwykle szybki proces digitalizacji oraz tworzenia otwartych dla wszystkich cyfrowych bibliotek, które gromadzą i udostępniają starodruki oraz publikacje skądinąd rzadkie lub z powodu złego stanu zachowania trudno dostępne, jak np. roczniki dawnej prasy lokalnej z XIX w. i początków XX w., zmusza historyków do systematycznego aktualizowania starszych kwerend bibliotecznych. Co pewien czas w repozytoriach cyfrowych udostępniane są pozycje bliżej dotąd nieznanne lub z różnych powodów po prostu naukowo zapomniane. Tak jest na przykład z trzytomowym pamiętnikiem podróży autorstwa Karla Hahna (1778–1854), nauczyciela i uczonego pedagoga, który jesienią 1806 r., w obawie przed wojskami francuskimi, wyjechał wraz z oddanym mu pod opiekę małoletnim księciem Wilhelmem von Solms z Berlina do Królewca, opisując przy okazji mijane miejscowości oraz ludzi. Po pewnym uspokojeniu sytuacji, drogą okrężną przez Białystok, Puławę, tereny zaboru austriackiego, zwiedzeniu Krakowa i Wieliczki, której w tomie trzecim poświęcił wyjątkowo dużo uwagi, autor relacji powrócił do ojczyzny¹. Książka jest dostępna m.in. na stronie monachijskiego Centrum Digitalizacji Bawarskiej Biblioteki Państwowej (Münchener Digitalisierungszentrum, Digitale Bibliothek, Bayerische Staatsbibliothek). Zawarte w tomie trzecim opisy polskich miast, chłopów i Żydów, ich ubiorów i zwyczajów, stanowią odzwierciedlenie dość typowych uprzedzeń i moralizujących poglądów pruskich urzędników o pozbawionej wyższej kultury dawnej Rzeczypospolitej². Dla badaczy dziejów Pomorza najbardziej interesująca jest treść tomu pierwszego, zawierającego dość obszerne, a przede wszystkim oryginalne spostrzeżenia autora o kaszubskich mieszkańcach pogranicza, żyjących gdzieś we wsiach pomiędzy Słupskiem w rejencji koszalińskiej a Lęborkiem czy może raczej już Wejherowem, znajdującym się w granicach Prus Zachodnich³. Badacze Gdańska u schyłku dziejów nowożytnych z pewnością skupią się na opisach rzekomo grubiańskiego charakteru ówczesnych „zwykłych” gdańszczan⁴ czy też nader przenikliwych uwagach na temat charakterystycznych cech zabudowy miasta, czyli przedproży⁵.

1 K. Hahn, *Meine Reisen durch einen Theil der preußischen Staaten, damaliges Gallizien, Schlesien, Mähren, Böhmen, Sachsen und Mecklenburg: für die Jugend geschrieben*, Bd. 1–3, Leipzig 1812–1818, <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11095856?page=4,5> [dostęp: 10 kwietnia 2023].

2 D. Łukasiewicz, *Czarna legenda Polski. Obraz Polski i Polaków w Prusach 1772–1815*, Poznań 1995.

3 K. Hahn, *op. cit.*, Bd. 1, s. 70–78.

4 *Ibidem*, s. 148–152 (charakter miejscowego pospólstwa).

5 *Ibidem*, s. 99–101 (opis przedproży i altan).

Mimo niezaprzeczalnej wagi poznawczej zapiski Hahna nie były uwzględniane w dotychczasowych badaniach na temat Kaszub i Kaszubów⁶. Pominięto je również w pracach poświęconych podróżniczym relacjom dotyczącym dziewiętnastowiecznego Gdańska, takich jak np. studium Jerzego Sampa (1991)⁷ czy też stosunkowo niedawny artykuł Włodzimierza Zientary (2016)⁸. Rzecz została badawczo zapomniana, chociaż odnotowana przez *Bibliografię XIX wieku* Karola Estreichera⁹. Tym bardziej warto przywrócić to źródło do świadomości historyków, przy czym z racji moich własnych zainteresowań¹⁰ w niniejszym źródłowym przyczynku skupiam się tylko na jednym z aspektów podjętych przez Hahna, czyli opisie ubioru kaszubskich chłopek. Źródło przytaczam niżej, poprzedzając je kilkoma zdaniami o autorze relacji, jej potencjalnym walorom poznawczym oraz okolicznościach, które towarzyszyły powstaniu dzieła.

Sam autor wspomnień, Karl Hahn (1778–1854), jest osobą tyle zapomnianą, co dość nietuzinkową. Absolwent teologii Uniwersytetu w Wittenberdze był autorem popularnych w pierwszej połowie XIX w. dzieł pedagogicznych, nauczycielem, jak również twórcą literatury dla młodzieży¹¹. W niemieckiej kulturze popularnej znany jest przede wszystkim jako autor tekstów wierszy i piosenek dla dzieci, m.in. *Das Steckenpferd* („Hopp, hopp, hopp, Pferdchen lauf Galopp”). Hahn od 1805 r. zatrudniony był jako guwerner i opiekun pięcioletniego księcia Wilhelma (Friedricha Wilhelma Heinricha Casimira Georga Carla Maximiliana), syna będącego od 1795 r. w służbie pruskiej księcia Fryderyka Wilhelma zu Solms-Braunfels, jednego z rozlicznych niemieckich książątek, którzy po utracie swych posiadłości nadreńskich wsieli u kłamki berlińskiego dworu króla Fryderyka Wilhelma II i jego następcy Fryderyka Wilhelma III. Podróż Hahna do Królewca nie była dobrowolna, lecz wymuszona okolicznościami wojennymi, a mianowicie ucieczką na wschód po klęskach, jakie poniosły Prusy w bitwach pod Auerstädt i Jeną (14 X 1806 r.) w starciu z armią cesarza Napoleona. Pod wrażeniem

6 M. Babnis, *Kaszubi w literaturze niemieckojęzycznej XIX i XX wieku*, „Acta Cassubiana”, t. 2, 2000, s. 133–192; *Niemcy o Kaszubach w XIX wieku. Obraz Kaszubów w pracach G.L. Lorcka, W. Seidla i F. Tetznera / Deutsche Berichte über die Kaschuben im 19. Jahrhundert. Das Bild der Kaschuben in den Abhandlungen von G.L. Lorek, W. Seidel und F. Tetzner*, tłum. M. Darska-Łogin, M. Borzyszkowska-Szewczyk, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2009. Relacja Hahna nie była mi znana w momencie oddania do druku artykułu na temat odzieży noszonej przez ludność kaszubską, zob. E. Kizik, *Konstruowanie przeszłości. Powstanie ludowego ubioru kaszubskiego w pierwszej połowie XX wieku*, „Zapiski Historyczne”, 86, 2021, 1, s. 111–146.

7 J. Samp, *Gdańsk w relacjach z podróży 1772–1918*, Gdańsk 1991.

8 W. Zientara, *Reise nach Danzig Anfangs des 19. Jahrhundert*, [w:] *Hybride Identitäten in den preußisch-polnischen Stadtkulturen der Aufklärung. Studien zur Aufklärungsdiffusion zwischen Stadt und Land, zur Identitätsbildung und zum Kulturaustausch in regionalen und internationalen Kommunikationsnetzwerken*, hg. von J. Kodzik, W. Zientara, Bremen 2016, s. 261–274.

9 *Bibliografia XIX stulecia*, red. K. Estreicher (jun.), Kraków 1972, s. 23.

10 E. Kizik, *op. cit.*, s. 111–146.

11 *Hahn, Karl Heinrich August*, [w:] *Handbuch zur Kinder- und Jugendliteratur. Von 1800 bis 1850*, hg. von O. Brunken, B. Hurrelmann, K.-U. Pech Stuttgart 1998, szp. 1392.

rozmiaru porażki oraz w obawie przed zbliżającymi się do Berlina Francuzami, trzy dni po porażce postanowiono o ewakuacji dworu, administracji oraz kasy państwowej z Berlina do Królewca. 24 października wojska francuskie weszły do stolicy Prus. Król Fryderyk Wilhelm III z częścią armii wycofał się do Kostrzyna nad Odrą (Küstrin), a następnie dalej na wschód, licząc na zatrzymanie ofensywy przy pomocy sojuszniczych sił rosyjskich. Królowa Luiza, która pierwotnie udała się przez Schwedt do Szczecina, ostatecznie postanowiła pojechać do Grudziądza, gdzie dołączyła do swojego małżonka. Dzieci wraz z resztą rodziny wysłano najkrótszą i stosunkowo bezpieczną trasą pomorską do Gdańska¹², a następnie dalej do Prus Wschodnich. W ślad za uciekającą rodziną królewską, dworem oraz urzędnikami administracji państwowej na wschód podążyła część pruskiej arystokracji. Berlińska ulica nie wybaczyła królowi ucieczki i pozostawienia miasta na pastwę losu i wroga, ironizując na temat Fryderyka Wilhelma III: „Unser Dämel ist [sitzt] in Memel”¹³.

17 października K. Hahn otrzymał rozkaz opuszczenia miasta wraz z chłopcem (*Meine Reisen*, s. 1). Jeszcze przed wieczorem, zabierając jedynie niezbędne rzeczy, udał się ze swoim podopiecznym do Schwedt, licząc, że uda się tam przeczekać niespokojny czas. W tamtejszym zamku przebywała już królowa z dziećmi, krewnymi i osoby blisko związane z dworem. Zgodnie z poleceniem kierowano się wzdłuż Odry przez Gartz do Szczecina. Hahn wraz z innymi uciekinierami opuścił Szczecin 23 października i kontynuował podróż na wschód, aby w ciągu czterech dni traktem pocztowym przez Dąbie, Goleniów, Nowogard, Płoty, Karlino, Koszalin, Sławno, Słupsk, Lębork, Wejherowo, Kack, Oliwę, osiągnąć Gdańsk (26 października)¹⁴. Zapiski z podróży uzupełnione są dość banalnymi informacjami o poszczególnych miejscowościach, zapewne pochodzącymi z prac statystyczno-historycznych Ludwiga W. Brüggemanna¹⁵ oraz Christiana F. Wutstracka¹⁶. Bardziej samodzielny charakter noszą zapiski o działających w Słupsku bursztynnikach (s. 39–59), o Wejherowie, znajdującym się w likwidacji tamtejszym klasztorze reformatów (s. 79–81) oraz o Kaszubach.

12 Członkowie rodziny królewskiej i dworu dotarli do Gdańska 26 i 27 października 1806 r. Większość, wśród nich, również i Hahn ze swoim książęcym podopiecznym, znalazła tymczasowe zakwaterowanie w domach na Długich Ogrodach (Langgarten). Już 2 listopada następcą tronu młody książę, późniejszy król Fryderyk Wilhelm IV, opuścił miasto, udając się pod opieką zaufanych do Królewca, E. Schnippel, *Zum Aufenthalt der Königlichen Familie in Danzig im Jahre 1806*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, 7, 1908, s. 40–42; G. Löschin, *Geschichte Danzigs*, Bd. 2, Danzig 1828, s. 326.

13 „Nasz głupek jest [siedzi] w Kłajpedzie”. Niestety tłumaczenie polskie zatracza rym powiedzonka.

14 G. Schuster, *Die Flucht der königlicher Kinder nach Danzig im Oktober 1806*, „Hohenzollern Jahrbuch”, 9 (1905), s. 44–59; w tekście (s. 50) wzmiankowany jest Karl Hahn.

15 L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustand des Königlichen Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter Pommern*, Bd. 1, Stettin 1779.

16 Ch.F. Wutstrack, *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung von dem königlich-preußischen Herzogtum Vor- und Hinterpommern*, Stettin 1793.

Z chłopami kaszubskimi Hahn zetknął się gdzieś na wschód od Słupska, może w okolicach Lęborka, może już raczej bliżej Wejherowa, gdy przejeżdżał przez bliżej niewymienione z nazwy wsie: „von Stolpe bis an die westpreußische Grenze und von dieser Linie mitternächtlich bis ans Meer finden wir die alten Pommern und Kassuben” (s. 70). Niestety, Hahn nie odnotował żadnej z nazw wsi, przez które przejeżdżał lub zatrzymał się na odpoczynek, nie podał również żadnej innej charakterystyki tych terenów (rzeki, odległości pomiędzy poszczególnymi stacjami). Nie wiadomo również, na ile poczynione przez niego zapiski są jego spostrzeżeniami własnymi, a na ile korzystał on ze wskazówek innych osób, może właścicieli dóbr, pruskich urzędników lub pastorów, lepiej zorientowanych w miejscowych stosunkach etnicznych i społecznych. Szybkie tempo podróży zapewne uniemożliwiało prowadzenie uważnych obserwacji, albowiem zatrzymywano się jedynie na popas i noclegi, a i dni październikowe były niezbyt długie. Mimo tego znajdujemy w relacji w marę dokładne, jakby poczynione z natury opisy wsi, kurnych chat zamieszkałych przez tamtejszych chłopów: „Ihre Dörfer sind ein Inbegriff von Koth und Schmutz. In den Stuben ist der Fußboden nicht gedielet; er besteht aus Lehme [...]. Ein großer, aus Ziegelsteinen erbauter Ofen wird auch in Sommer erhitzt [...]. Neben dem Ofen befindet sich noch ein Kamin von der Höhe eines Küchenherdes [...]. Die Schornsteine sind nicht aus dem Dach geführt, der Rauch verbreitet sich auf dem Oberboden und dring durch die Dachlücken” (s. 72–73). Hahn starał się nawet nieco bliżej scharakteryzować mowę miejscowych chłopów: „Ihre Sprache ist ein wendischer Dialekt, durch die Nothwendigkeit mit deutschen und polnischen Wörter gemischt” [...]. „Die meisten Kassuben verstehen und sprechen deutsch, welches platt, mit einem Zusatze wendischer Wörter sind” (s. 70–71, 77–78). Tego rodzaju informacje oraz uogólnienia, rozważania o paleniu w piecach latem, opisy ubiorów codziennych i świątecznych, wymagały chyba nieco dłuższego zmagania się z materią. Dlatego bez wątpienia przed ostatecznym spisaniem i wydaniem w 1812 r. swoich relacji, w tym i wrażeń po zetknięciu się z Kaszubami, Hahn sięgnął do uczonej literatury przedmiotu. Jest to widoczne szczególnie wtedy, gdy przeplata swoje wywody dygresjami o rzekomej historii Wendów, Pomorzan, Łużyczan oraz innych słowiańskich mieszkańców zamieszkujących niegdyś tereny na wschód od Łaby (s. 59–70). Hahn pisząc o wierze dawnych Wendów, nawiązuje do sensacyjnego odkrycia „idoli prillwickich” i za uczoną literaturą przedmiotu cytuje obszernie bałamutne i oszukańcze wywody Augusta Friedricha Christiana Hempla¹⁷. Z pewnością posłużył się też znacznie dokładniejszym opisem zwyczajów i ubiorów kaszubskich, ogłoszonym w pracy

17 A.G. Masch, D. Woge, *Die gottesdienstlichen Alterthümer der Obotriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollenser-See*, Berlin 1771. Zajmujące uczonych aż po drugą połowę XIX w. rzekome bóstwa oraz słowiańskie inskrypcje runiczne okazały się fałszerstwem.

Ludwiga Wilhelma Brüggemanna¹⁸. Niektóre zdania lub ich części wydają się jakby wyjęte z pracy poprzednika, może stanowią tylko ich parafrazę. Hahne zapewne znał również publikowane w uczonej prasie berlińskiej wzmianki dotyczące kwestii kaszubskiej¹⁹, może również sięgał do pracy Karla Gottloba von Antona (1751–1818), znawcy słowiańskich starożytności i twórcy badań nad Serbołużyczanami²⁰.

Jak wyżej wspomniano, zapisków Hahna nie odnotowano w historiografii poświęconej Kaszubom, a warto je poddać krytycznej dyskusji, w tym także wskazania dodatkowych źródeł wiedzy autora. Korzystając z okazji, skupię się na fragmencie poświęconym ubiorowi kaszubskiemu, który uzupełnia moje niedawne uwagi o źródłach współczesnego ludowego ubioru kaszubskiego²¹. Jak wiadomo, najwcześniejsze ze znanych obecnie opisów wyglądu kaszubskich mieszkańców Pomorza, to poczynione w czerwcu 1777 r. przez Johanna Bernoulliego uwagi dotyczące luterskich chłopów z dóbr rodziny Podewils w Ostrowcu pod Sławnem oraz w Szczypkowicach²². Z tego samego czasu pochodzi obszerna charakterystyka ubioru tzw. Kabatków, przytoczona we wspomnianym dziele Ludwiga W. Brüggemanna. W tym przypadku chodzi o społeczność zamieszkującą na pograniczu pomiędzy Pomorzem Zachodnim a dawnymi Prusami Królewskimi, w okolicach doliny rzeki Łeby (1779). Opis ten został powtórzony przez Christiana F. Wutstracka w 1793 r.²³. Dopiero zaopatrzone w ryciny monograficzny artykuł z 1821 r. Gottlieba Leberechta Lorka (1760–1845), pastora w Cecenowie²⁴,

18 L.W. Brüggemann, *op. cit.*, Bd. 1, s. LXX–LXXII. Autor przytacza opis wyglądu Kaszubów za pastorem ze Słupska Christianem Wilhelmem Hakenem. Treść została opublikowana również na łamach wydawanego w Berlinie czasopisma przez Antona Friedricha Büschinga, zob. C.W. Haken, *Etwas von den Pommerschen Cassuben*, „Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statistischen und historischen Büchern und Sachen”, Jg. 7, 1779, 24, s. 189–193; Jg. 7, 1779, 25, s. 197–204.

19 [P.H.] Wobeser, *Etwas von dem Wohnsitz der Cassuben*, „Wöchentliche Nachrichten von neuen Landcharten, geographischen, statistischen und historischen Büchern und Sachen”, Jg. 7, 1779, 23, s. 182–183.

20 K.G. von Anton, *Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*, Leipzig 1783.

21 E. Kizik, *op. cit.*, s. 111–146.

22 *Johann Bernoulli's Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preußen, Curland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*, Bd. 1: *Reise nach Danzig und Beschreibung der Merkwürdigkeiten dieser Stadt*, Leipzig 1779, s. 137–138. W ramach dyskusji, którą toczono w latach pięćdziesiątych ub. wieku w związku z pracami Bożeny Stelmachowskiej nad rekonstrukcją ludowego ubioru kaszubskiego, fragment relacji Bernoulliego opublikował w tłumaczeniu polskim A[ndrzej] B[ukowski], *Opis stroju kaszubskiego z roku 1777*, „Dziennik Bałtycki”. Dodatek „Rejsy”, 23–24 sierpnia 1953. Propozycja wyglądu stroju kaszubskiego na podstawie źródeł historycznych została ogłoszona drukiem już po śmierci badaczki, zob. B. Stelmachowska, *Atlas polskich strojów ludowych. Strój kaszubski*, Wrocław 1959.

23 Ch.F. Wutstrack, *op. cit.*, s. 188, przyp. 309–310.

24 G.L. Lorek, *Zur Charakterisierung der Kaschuben am Leba-Strome. Mit einer Abbildung kaschubischer Volkstrachten*, „Pommersche Provinzialblätter”, Jg. 2, 1821, s. 334–363, 455–477 (na temat ubioru, s. 338–348, międzyoryt po stronie tytułowej). Fragmenty w tłumaczeniu na język polski, A. Bukowski, *Pomorze Gdańskie*, s. 265–268; oraz wraz z innymi przekazami zob. *Niemcy o Kaszubach w XIX wieku*; bibliografia przekazów zob. M. Babnis, *op. cit.*, s. 133–192.

przyniósł nowe spostrzeżenia w tej materii. Niżej prezentowana relacja K. Hahna z 1806 r. jest czwartą ze znanych charakterystyk ubiorów kaszubskich pochodzących z przełomu XVIII i XIX w. Zapewne niniejszy opis dotyczy tej samej grupy ludności kaszubskiej, której wcześniej poświęcono więcej uwagi w publikacjach Antona Friedricha Büschinga oraz Brüggemanna (1779), a później Lorka (1821)²⁵. Przynajmniej po części relacja Hahna stanowi opracowanie samodzielne i wnosi nowe informacje do naszej wiedzy. Szczególnie interesujące są paralele czynione przez Hahna pomiędzy ubiorami Kaszubów a chłopów znanych mu z okolic czeskiego Cheb (Eger) czy też zamieszkujących okolice Altenburga w Turynгии (Saksonia-Altenburg). Z uwagi na dobre udokumentowanie, również pod względem ikonograficznym, ubiorów noszonych przez chłopów we wspomnianych regionach tzw. Chebska i Turynгии²⁶, otrzymujemy dodatkowe wskazówki umożliwiające podjęcie prób rekonstrukcji prawdziwych ubiorów chłopów kaszubskich na przełomie XVIII i XIX w.

25 Odpowiada to ówczesnym, pochodzącym z drugiej połowy XVII w. „pruskim” wyobrażeniom o obszarach zamieszkałych przez Kaszubów, zob. M. Filip, *Wędrujące Kaszuby. Ujęcie antropologiczne*, „Rocznik Antropologii Historii”, t. 4, 2014, nr 2 (7), s. 199–221, tu: s. 216. Z kolei dla gdańszczan w XVII i XVIII w. Kaszuby zaczynały się na zachód lub północ od granic terytorium miejskiego. Miejscowi przyrodnicy końca XVII w. znalezione i opisane przez siebie gatunki roślin opisywali niekiedy jako odnalezione na Kaszubach. Dla Jacoba Breynego już okolice Krzyżowników i Młyniska były Kaszubami. Jak odnotował: „Anno 1692 Mensis Junii die 18, 19, 20 herbatum cum filiolo meo Johanne Philippo fui in Cassubia [...] as pagum Müllem ubi Rhodanus fluvius Cassubicus originem ex loco Müllensis perit. [...]”, *Forschungsbibliothek Gotha*, Chart. A 788. Informację wraz z wypisem źródłowym zawdzięczam uprzejmości dr Katarzyny Pękackiej-Falkowskiej z Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu. Zob. również K. Bruski, *Nazwa Kaszuby w Kronice Pelplińskiej i w innych źródłach wschodniopomorskich z XVI i XVII wieku*, [w:] *Antropologia Kaszub i Pomorza*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1991, s. 106–119.

26 C.F. Hempel, *Sitten, Gebräuche, Trachten, Mundart, häusliche und landwirthschaftliche Einrichtungen der Altenburgischen Bauern*, Altenburg 1839 (wyd. 3).

ANEKS

Karl Hahn o ubiorze Kaszubów w 1806 r.

Karl Hahn, *Meine Reisen durch einen Theil der preußischen Staaten, damaliges Gallizien, Schlesien, Mähren, Böhmen, Sachsen und Mecklenburg: für die Jugend geschrieben*, Bd. 1, Leipzig 1812, s. 73–77.

<s. 73> Die Kleidertracht unter den Kassuben ist den übrigen wendischen Trachten am meisten ähnlich; am ähnlichsten der Kleidung egerscher Bauern²⁷. Die Beinkleider aus Leder oder leichtem Zeuge sind weit, an den Taschen mit Knöpfen besetzt, und an den Knien mit bunten Bändern zugebunden, welche die Kassubenmädchen <s. 74> zu weben verstehen. Eine grellbunte Weste aus wollenem Zeuge ist das Hauptstück des Putzes. Darüber wird eine Jacke gezogen; sie ist zum gewöhnlichen Gebrauche aus grauem, halbwollenem Zeuge, zum State aus braunem Tuche gefertigt, und mit grünem Bande eingefasst. Die Ärmel schließen dicht an die Hand, sind vorn aufgeschlitzt und mit sechs bis acht Knöpfen zusammengehalten. Der Rock, der noch über diese Jacke gezogen wird, ist wie bei den altenburgischen Bauern²⁸ ohne Aufschlitz des Schoßes, ohne Taschen, ohne Knöpfe. Dafür eine Menge Heftel. Die Rockärmel sind kürzer, als die Ärmel der Jacke, so, daß diese mit ihren Knöpfen an der Hand hervorglänzen. Zum Rocke wählt der Kassube schwarzgraues Tuch mit rothem wollenen Unterfutter. Stiefel werden im Winter, Schuhe, mit Riemen zugebunden, im Sommer getragen. Ein runder Hut bedeckt den Kopf im Sommer, im Winter eine Pelzmütze von Bärenfell oder andern starrharigem Pelzwerke.

Weiber und Mädchen tragen die Haupt- und Statskleider aus schwarzen Zeugen. Ein schwarzes Wams oder eine Jope deckt den <s. 75> Oberleib. Sie ist am Halsausschnitte und auf den Schultern mit Bändern besetzt. Die Ärmel schließen an der Hand eng an, erweitern sich aber immer mehr bis zur Schulter, wo sie 1 bis 2 Zoll dick mit Wolle ausgefuttert sind. Unter dieser Jope, welche offen steht, bedeckt ein Schnürleib den Körper. Er besteht aus buntem Zeuge, seine Theile reichen aber vorn nicht zusammen, damit noch der Latz, über dem er zusammengeschnürt wird, weit sichtbar werde. Dieser pappene Latz bedeckt die Brust in ihrer ganzen Breite, und ist mit schwarzem Sammet, buntem, seidenem Zeuge, oder auch nur mit Silberpapier überzogen. Der Schnürleib wird mit einer hellbunten Plattschnur geschmückt. Oberhalb des Schnürleibes ist das Hemd sichtbar, denn es bedeckt den hervorragenden Theil der Brust, und schließt mit einem Kragen dicht um den Hals. Um den Hals wird ein dünnes seidenes Tuch, welches schwarz oder bunt sein kann, wie eine Binde leicht

²⁷ Region Chebsko (Egerland) graniczący z Górną Frankonią, obecnie w Republice Czeskiej.

²⁸ Altenburg, obecnie w kraju związkowym Turyngia.

gebunden, so, daß der Knoten vorn geschlungen ist. Über das gewöhnliche Hemd wird zum State noch ein feineres, kürzeres gezogen. Es hat einen hohen, blaugestärkten Kra <s. 76> gen, der sogar die Halsbinde mit umschließt. Die Röcke sind faltenreich und kurz, entweder Schwarz oder Schwarz gemischt; die Schürzen grün, blau oder schwarz. Die Altenburgerinnen haben ausschließlich die Lohfarbe zur Schürze angenommen. Rothe Strümpfe sind allgemein. Pantoffeln sind die Sonntagszierde der Füße. Große Ähnlichkeit hat diese weibliche Tracht mit der altenburgischen. Aber die Behandlung der Hare weicht sehr ab. Die Altenburgerinnen bürsten mehrere Mal des Tages die Hare rings um den Kopf gegen den Wirbel, wo sie gebunden, und zu einem Zopfe geflochten sind. Dieser ist dann auf dem Kopfe flach um sich selbst gewunden, und von einer dicken Binde angeschlossen. Zopfwindung und Binde werden das Nest genannt. Damit dieses sich nicht auflöse, indem die elastischen Harflechten sich heben, ist eine flache Nadel, die Nestnadel, so durchgeschoben, daß sie nur den Mittelpunkt des Zopfes durchdrungen hat, vor und hinter demselben aber aufliegt. Bei den Kassubinnen hingegen sind die Hare am Hinterkopfe dreitrehtig geflochten; die Flechte hängt den Rücken hinab, und ist <s. 77> an der Rockeinfassung befestigt. Um den Kopf ist ein schwarzes Band gebunden, dessen Enden mit Blümchen gestickt, hinten an der Flechte hinabhängen. Jungfrauen tragen eine dicke schwarze Binde, mit rothem Frieße gefuttert, in Gestalt eines Kranzes auf dem Kopfe. Der Brautschmuck ist dem altenburgischen sehr ähnlich. Ein breiter Reif, wie der Reif eines Harsiebes, aus übergoldetem Silber oder Messing, mit zierlich getriebenen Metallblättchen behängt, schmückt den Kopf der Braut. Bei den Altenburgerinnen heißt er das Harnet, bei den Kassuben Flitterpril. Von den Schultern der Braut hängt ein reichfaltiger schwarz-tuchener Mantel herab; vorn ist er mit einem Sammtstreifen besetzt. Der Schnürleib ist mit einer silbernen Kette geschnürt, und ein lederner Gürtel mit silbernen Bückeln umgiebt den Leib.

BIBLIOGRAFIA

Babnis M., *Kaszubi w literaturze niemieckojęzycznej XIX i XX wieku*, „Acta Cassubiana”, t. 2, 2000, s. 133–192.

Brüggemann L.W., *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustand des Königlichen Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter Pommern*, Bd. 1, Stettin 1779.

Bruski K., *Nazwa Kaszuby w Kronice Pelplińskiej i w innych źródłach wschodniopomorskich z XVI i XVII wieku*, [w:] *Antropologia Kaszub i Pomorza*, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 1991, s. 106–119.

Filip M., *Wędrujące Kaszuby. Ujęcie antropologiczne*, „Rocznik Antropologii Historii”, t. 4, 2014, nr 2 (7), s. 199–221.

Hahn K., *Meine Reisen durch einen Theil der preußischen Staaten, damaliges Gallizien, Schlesien, Mähren, Böhmen, Sachsen und Mecklenburg: für die Jugend geschrieben*, Bd. 1, Leipzig 1812.

Hempel C.F., *Sitten, Gebräuche, Trachten, Mundart, häusliche und landwirthschaftliche Einrichtungen der Altenburgischen Bauern*, Altenburg 1839 (wyd. 3).

Kizik E., *Konstruowanie przeszłości. Powstanie ludowego ubioru kaszubskiego w pierwszej połowie XX wieku*, „Zapiski Historyczne”, 86, 2021, 1, s. 111–146.

Lorek G.L., *Zur Charakterisierung der Kaschuben am Leba-Strome. Mit einer Abbildung kaschubischer Volkstrachten*, „Pommersche Provinzialblätter”, Jg. 2, 1821, s. 334–363, 455–477.

Niemcy o Kaszubach w XIX wieku. Obraz Kaszubów w pracach G.L. Lorcka, W. Seidla i F. Tetznera / Deutsche Berichte über die Kaschuben im 19. Jahrhundert. Das Bild der Kaschuben in den Abhandlungen von G.L. Lorek, W. Seidel und F. Tetzner, tłum. M. Darska-Łogin, M. Borzyszkowska-Szewczyk, red. J. Borzyszkowski, Gdańsk 2009.

Samp J., *Gdańsk w relacjach z podróży 1772–1918*, Gdańsk 1991.

Schnippel E., *Zum Aufenthalt der Königlichen Familie in Danzig im Jahre 1806*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, 7, 1908, s. 40–42.

Zientara W., *Reise nach Danzig Anfangs des 19. Jahrhundert*, [w:] *Hybride Identitäten in den preußisch-polnischen Stadtkulturen der Aufklärung. Studien zur Aufklärungsdiffusion zwischen Stadt und Land, zur Identitätsbildung und zum Kulturaustausch in regionalen und internationalen Kommunikationsnetzwerken*, hg. von J. Kodzik, W. Zientara, Bremen 2016, s. 261–274.

O AUTORZE

Edmund Kizik, prof. dr hab., pracownik Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN, wykładowca w Instytucie Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Jego zainteresowania badawcze i publikacje obejmują zagadnienia związane z kulturą materialną oraz społecznymi dziejami Gdańska, Prus Królewskich i Zachodnich, jak również stosunków niemiecko-polskich od XVI do XX w.

e-mail: edmund.kizik@ug.edu.pl.